

TÓTH GYULA

Kemény Zsigmond reformeszméi 1843-ban

1875. DECEMBER 22-RE EMLÉKEZVE

„Falubeli je volnék, de csak most ismerkedem vele” — vallotta meg 1964-ben írt tanulmányában Sütő András (*Özvegy és leánya bevezetője*, 1972), és azóta megjelent műveiből láthatóan az ismerkedésből szenvedélyes vállalás, kimondott vagy elhallgatott nyugtalanság lett, sőt vízió, mint a *Péntek asszony kastélyában* című tünődésben (1970). Kemény Zsigmond pusztakamarási sírja mellett csak Sütő Andrással együtt érezve, vívódva lehet elgondolni, hogy ott Kemény „... az egyetlen, akitől nem elvenni, hanem átvenni kellett valamit. A terhes mivoltában is kovásztermészetű örökségét. A könyveit ugyan itt senki sem olvasta, de tébolyba hulló szenvedéseinek, nemzetfélto gondjának legendája máig is föl-föllobban a sírja környékén. Konok sírköve fektében is mondja a tanulságot a másnak világító s önmagát el-emésztő fáklýáról” (*Anyám könnyű álmot ígér*, 1970).

De nem lehet Kemény Zsigmondról szólni és írni immár Illés Endre legújabb krétarájza nélkül sem (*A borús*, 1975), amelyben szinte mindent elmond kedves írójáról. Hogy „... mindenét a tollra tette fel... Úgy érezte, csak egyetlen út van: olyan hevesen élni, hogy megálmodhassuk a múltat... Életét tette fel mindarra, ami itthoni ügy, de soha nem szűnő mohósággal kívánta Európát látni... Sötét tűz égett benne... Mindent magába szítt, amit élnie adatott... A magyar regényben ő a legmerészebb kísérlet...” És Illés Endre, aki Gyulai Pál után legtöbbet tett a Kemény-művek kiadásáért, felidézi e rajzában az írónak barátaitól, az élettől búcsúzó sóhaját: Hatottunk, megtettük kötelességünket s most elmehetünk.

Jóllehet csak Sütő Andrást és Illés Endrét idéztük meg a 100 évvel ezelőtt elhunyt Keményről szólván, arra is emlékeztetünk, hogy az elmúlt évtizedekben tovább gazdagodott a Kemény-irodalom, még egy értékes monográfia is született. A Kemény-életmű számos titkát persze a kutatók eddig még nem fejtették meg, de árnyaltabb, gazdagabb lett tudásuk, tovább vizsgálják eszméit, irodalmi, politikai szerepét. Az alábbiakban egyik, alig ismert művét mutatjuk be, méltónak találván ezt az alkalomhoz is. Mivel a mű szövege csak később lesz olvasható, helyesnek láttuk a részletesebb tartalmi ismertetést és a műről kialakult felfogások, ítéletek jellemzését is.

A feudalizmussal és a Habsburg-uralommal 1841—1843 között vívott küzdelemben nagy szerepük volt az ellenzék eszméit megfogalmazó és terjesztő röpiratoknak. A felvilágosodás és a 18—19. századi liberalizmus gondolkodóinak filozófiai, államelmélet, jogi, történelmi koncepcióját alkalmazták e röpiratszerzők a magyarországi viszonyokra, de egyesek túl is léptek Montesquieu, Rotteck, Welcker, Tocqueville, Mittermayer eszmevilágán, és érvelésükbe a keresztényszocializmust megalapító Lamennais, a gazdasági romanticizmust képviselő Sismondi, sőt az utópista szocialista Saint-Simon és Fourier nézetei is behatoltak. A röpiratírók között találjuk 1843-ban Kemény Zsigmondot is, aki ekkor írja a *Korteskedés és ellenszereit*, egyik sokat bírált nagy jelentőségű művét, amelynek genéziséről a következőket említjük.

A korteskedés elvadult módszerei 1843 tavaszán lettek úrrá azokon a megyei gyűléseken, amelyeket követválasztások lebonyolítására és követutasítások kidolgozására tartottak, az 1843. május 14-re összehívott országgyűlés előtt. Forrongással teli korszak volt a Pesti Hírlap megindulásától az országgyűlés megnyitásáig eltelt

idő, a társadalom minden osztályában fokozódott az elégedetlenség. A parasztok helyzetén az önkéntes örökváltság engedélyezése alig könnyített. A városi plebejus rétegek nyugtalansága fokozódott. A polgárság az előző országgyűlésen elért gazdasági eredmények után politikai követeléseinek teljesülését várta. A birtokos nemesség bomlása, tönkremenése felgyorsult. Az ellenzéki politikusok legfőbb feladataikat abban látták, hogy a feudális-abszolútista állam helyett polgári államot hozzanak létre. A reformtörekvések egyik alapvető kérdését, a nemesség megadóztatását „... ezen reform ellenzőinek üzelmei s az ezek által előidézett zendülések következtében 52 megye közül csak 19 fogadta el” — tájékoztatta Lukács Móric az augsburgi Allgemeine Zeitung olvasóit, megemlítve egyes megyékben „... a gyalázatos hazugságokkal és hitegetésekkel fölizgatott kortescsöcselék hallatlan kihágásait.” Kemény 1843 júniusáig az Erdélyi Híradó szerkesztőségében dolgozott, s ennek a lapnak a küldetésében járt Magyarországon, áprilisban Nagykárolyban, majd Bihar megyében, s e helyeken is szemtől szembe találkozott a korteskedés túlzásaival, durvaságaival. A mű megírásához — saját megjegyzése szerint — május 10-én Nagyváradon kezdett, és folyamatosan dolgozott rajta; a királyi előadások II. pontjáról, mint elhangzott szövegről beszél; a röpirat II. fejezete Wesselényi Miklós Nemzeti kórállapot című írásával vitatkozik, amely a Pesti Hírlapban 1843. június 15. és július 16. között jelent meg. Kemény tehát a szövegen 1843 júliusában és augusztusában is dolgozott, majd egy kisebb betegség okozta megszakítás és visszavonulás után 1843 november végén fejezte be munkáját. Az Erdélyi Híradó december 19-i száma a legújabban megjelent irodalmi termékek között említette a *Korteskedést*. A nyomdai évszám szintén az 1843—1844-es év fordulójának megjelenési bizonytalanságát tükrözi, a címlapon az első füzet évszáma: Kolozsváratt 1843, a füzet végén az 1844-es évszám szerepel, a második füzetben 1844. Pontos tehát Pais Dezső kronológiája, mely szerint „... közzétett a négy füzetre tervezett Kortescsöcselék-ből kettőt. Ezek közül az első 1843 második felében, a másik pedig Kemény közbejött betegsége miatt az év végén hagyta el a sajtót” (*Pais Dezső: Kemény Zsigmond írói működésének kronológiája*).

A keletkezésrend világosságához egyáltalán nem hasonlítható a mű szerkezeti képe. Kemény három részre (fejezetre) és négy füzetre tervezte röpiratát. Nem tudjuk, hogy miért csak két füzetet (s nem négyet) jelentetett meg, jöllehet ebben a két füzetben benne van a tervezett három rész. A mű érzelhetően nem befejezett, hiszen röviddel az utolsó sorok előtt ígéri, hogy át fog térni javaslata egyes részeinek taglalására. Terve szerint az *első rész* a korteskedés veszélyeivel, a *második rész* a korteskedés veszélyeinek a megszüntetésére vonatkozó javaslatokkal, a *harmadik rész* pedig — a korteskedés eltávolítására irányuló országgyűlési és megyei teendők elemzésével — saját javaslataival foglalkoznék.

A világosan meghatározott cél a téma menet közbeni gazdagodásával rendkívüli mértékben elhalványult, és a korteskedés szó szerinti bírálata helyett, illetve azzal együtt egy szélesebb alapú társadalmi, alkotmányos reform elképzelését bontotta ki. Még mindig a szerkezetnél maradva, a következőképpen vázolhatjuk fel a Kortescsöcselék felépítését: Bevezetés; I. 1., (2. pont hiányzik), 3. (címe is van: A nyers erő zsarnoksága és a bunkokrácia) a 3. pont tehát nyilvánvaló nyomdai hibából csak 2.; II. 1., 2. pont (itt van az első füzet vége); újabb bevezetés, majd egy szabályjavaslat a megyei választásokra; III. 1., 2., 3., 4., 5., 6. pont. Az egyszerűség kedvéért tehát a *Korteskedés* I—III. fejezetből és 2—2—6 alfejezetből áll (és mindez két füzetben). Itt mondjuk el, hogy a 3. és 4. füzetéről 1844 októberében még határozott tervként beszélt, de a Wesselényihez 1846-ban küldött egyik levelében csak azt mondja, hogy a röpirat befejező részét megírta, de a sok félreértés miatt sohasem adta ki.

A bevezetés — Montesquieu alapján — az államélet kialakulását, fejlődését és szabályszerű működését a racionálisan szervezett intézményeknek és törvényeknek tulajdonítja, szemben azzal az irracionális, misztikus felfogással, amely a véletlen vak játékból eredezteti a társadalom életét. Határozottan vallja a realista tör-

ténelmi látás szükségességét. Montesquieu „A törvények szelleméről” írt művében három kormányzati rendszert ír le, a monarchiát, a demokratikus köztársaságot és a despotizmust. Mivel a polgári viszonyok között a legjobbnak vélt demokratikus köztársaságot nem tartotta megvalósíthatónak, az alkotmányos monarchiában látta a modern polgári állam eszményét. Kemény itt csak Montesquieu racionalizmusáról beszél, de az említett mű alapján gondolnia kellett az alkotmányos monarchiára, vagy még inkább feltételezhetjük, hogy a Montesquieuvel való indítás figyelmeztető lehetett annak a Habsburg-hatalomnak, amely szintén ismerte, értette Montesquieut. Kemény itt is megpendíti — igaz csak kérdés formájában —, hogy minden nép bűneivel okozza szerencsétlenségeit, s ez az idealista vezérgondolat minduntalan visszatér életművében. Ezután következik a — szűken vett, tárgy szerinti — ki-rohanás a korteskedés ellen, bár a szó etimologizálása, részletes megfejtése az első fejezetbe is átnyúlik. Miután most is lehetnek sokan, akik már a szó eredetét nem ismerik, mondjuk el, hogy a szó spanyol eredetű: az országgyűlési követek, képviselők választókat toborzó, szavazatokat gyűjtő megbízottja; a kortesek rendszerint az elszegényedett nemesek soraiból kerültek ki, módszerük főleg etetés-itatás, megvesztegetés, hamisítás, tettegesség volt. Gondolt-e a korteskedés ellen hadakozó Keményre Ady Endre („Nagy magyar hite a Hitnek, / Eötvösé és Kemény Zsigmondé”), aki úgy gyűlölte a századvég Magyarországn ismét elburjánzó korteskedést? Kemény már a bevezetésben beleütközik a korábbi politikai küzdelmek legnagyobb kérdésébe: gyengíti-e a korteskedés a megyét, a municipális rendszert, amely a nemzet legfélétebb kincse, az alkotmány, a szabadság védőbástyája, és alapjaiban nem rendíthető meg. Ez az az aktuálpolitikai kérdés, amiben a megyéket erősíteni akaró Kossuth és harcostársai a legélesebben szembekerülnek Kemény-nyel. Keményből ugyanis minduntalan kibukik a feudális megye gyűlölete, de ő se tud más szervezett erőt, alkotmányos erőt az elnyomó hatalommal szembeállítani. A korteskedésre sújtó husángja a megyét is éri, ami röpiratának feloldhatatlan ellentmondása. Mert ő is tudja, hogy nem jött még el a megyei rendszer gyökeres átszervezésének az ideje, s egyébként is kerülni akarja a rázkódásokat. Sebésze szeretne lenni a korteskedés mótelyének, de kése az egészséges szövetekbe is belevág.

A korteskedésben nagy társadalmi veszélyt lát, és példák sokaságával bizonyítja lélekjáról és erkölcstelen mivoltát. Első állítása kétségtelenül igaz, hiszen a polgári rend tanulmányozása, a Kemény előtt ismert példák is csak azt bizonyíthaták, hogy a korrupció, a megvesztegetés az alkotmányos országok szervezeteinek kikerülhetetlen jellemzője. Kemény mindig feudális és polgári államok történelméből szerzett ismeretekből általánosít. Egyik példája a népfélség. A francia „túlzók” szerint a népfélségnek valóban a népet kell jelentenie, mert a tömegnek az állami intézményeken kívül is lehet olyan ereje, amely törvényeket, jogokat és uralkodási formákat változtat meg. Ennek az elvnek a gyakorlatban csak „csendháborításos” alkalmazása képzelhető el, tehát forradalommal valósítható meg. Kemény szerint a népfélség a felvilágosult abszolútizmust jelentené, miszerint az uralkodó az állam első szolgája, a fejedelem van a népért. Ravasz okfejtésnek tűnik ez a hangsúlyos népfélség, különösen az „örökre” szóval megerősítve, mikor mindenki ismerte e korban a lefejezett angol és francia uralkodók „örökre” kötött egyezményét, mit a bakó vágott ketté. S az uralkodóháznak szólhat az a figyelmeztetés, hogy ha a népfélséget nem így értelmezi, a tömeg büszkségében jogosan rázhatnak nyakukra az alkotmány oszlopait. A népfélség elvének ez a felfogása és a 19. századi felvilágosult királyokra való utalás is a tanulmány progresszív, bár nem eléggé korszerű fejtegetése. Haladóbb lenne a „semmit rólunk rajtunk kívül” elv alkalmazásának megvalósítása is, ami jelentené az uralkodó osztályok intézményeiben a törvényhozó és végrehajtó hatalom különválasztását, valamint a „nagy tömeg” bevonását különféle áttételeken keresztül a közjogi intézmények körébe. Kemény jól látja, hogy ezt addig seholl nem valósították meg, ez csak fikció. A közvetlen politikai képviselet gyengeségeit Kemény szerint már a kiválasztási elvek felszínre hozzák: a születési előjogok, a vagyoni alapon történő sorolás; a földbirtokos, az iparos és az értelmi-

ség egyenlő képviselte sem hoz megoldást. Vegyíteni kell ezeket az elveket, a törvényhozás hatalmával megalapozva mindent; a képviselők ne élethossziglanra és csak emberi érdemek alapján választassanak meg, a végrehajtás pedig — önálló-erőként — a törvényhozást ellentmondásaival kényszerítse a harmóniára. Az erkölcsi érzés, a tág körű világnézet lehet alapja a korrupció távolmaradásának, jut el a gondolat magvához Kemény, ami az állam lényegéről és funkciójáról vallott idealista felfogásának természetesen megfelel.

A korrupció, a lélekvásárlás megállítására számos eszközt tart lehetségesnek, mint például a fizetett hivatalok és a választott tisztségek mindenkori különválasztását, de vallja, hogy megvesztegetésellenes rendeletekkel nem lehet megoldani a problémát, mert a megvesztegetés az alkotmányos országok szervezetének kikerülhetetlen következménye. Európai példákból sem lehet mást levonni, s igen súlyos bűnöket lát az egyes országok uralkodó osztályainál, főként a gazdagok és hatalmasok önösségéből eredően, vagy Franciaországban a pénzarisztokrácia befolyása miatt. Angliában a földművelést űző osztály a megvesztegetés tűzhelye, s szerinte hazánkban is a falu és a mezőváros a legkétésebb hely, hol lakójának csak három ősi szilvafája van, és semmi becsületes (a nemesség szótárában lealacsonyító) munkát nem végez. Ehelyütt is rá kell mutatnunk arra, hogy Kemény fejtegetéseiben, szóhasználatában a tömeg itt nem a kizsákmányolt, leigázott osztályokat jelenti, sőt a korteskedéssel összefüggésben mindig az elszegényedett kisnemességről beszél, amely szavazati joga birtokában vesz részt a politikai intézményekben. Véleménye szerint a választások körüli megvesztegetés nálunk botrányosabb, gyakrabban kerül rá alkalmom, és az államszervezetre kártékonyabb befolyása van, mint Európa más országaiban. A legfélelmetesebbnek a durvaságot, a bunkokrácia uralmát tartja. Az Andrássy Károly által kitalált szó — a bürokráciát mintául véve — a bunkó, a husáng uralmát jelenti, amiben különböző fokozatok lehetnek, de végül is nehéz határt húzni egyes esetek közbüntényes jellege és a rend felforgatása között. Ezt a belső rendet azért tartja feltétlenül megőrzendőnek, mert bizonyosnak hiszi az európai fordulatot, a viharos napokat, „... utunk meredek, s mélységek felett vonul el”. A polgárosodás ugyanis elkerülhetetlen, lassítani lehet, de megakadályozni nem, mivel az emberek nem tudnak a régi módon élni. A győzelem eredményei a haladás ügyeinek jutnak osztályrészül. „Kemény ebben az időben párját ritkította a polgárosodásért vívott harcban, nemhiába méltatta barátságára majd Petőfi is” — írja Barla Gyula (*Kemény Zsigmond főbb eszméi 1849 előtt*). A polgárosodás szükségességét hirdető Kemény állandóan a történelmi erőket mérlegeli, s ezért kell ismételtén visszatérnie a tömeg szerepének boncolgatásához. Ebben a részben a műveltséggel nem rendelkező tömegnek a kormányrúdhhoz való engedését, vagy a tanácskozóterembe való bebocsátását hibának tartaná, de itt még változatlanul a nemesi nyers erőről, a bocskoros nemességről, tehát a kiváltságos osztályból származó alacsony műveltségű tömegekről beszél. Elutasításuk egyik oka a félelem, mert a bocskoros-pergamenes nyers erő a pergamentelen tömeggel nagy mozgalmakat, egy Jacqueriet- vagy egy Dózsa-féle históriát rögtönözhetne, véli Kemény. Itt villan tehát fel az a gondolat, amelyre később részletesen visszatér: a jogtalanok beengedése a jogok birtoklásába, mivel a nemesi szabadságjogokon kívüli érdekeknek is növekedő befolyást kell engedni, „a kitiltott millióknak fölnyitni a jólét édenkapuit”. Van egy másik fontos megjegyzése is, ennek részletes taglalására azonban e röpiratban nem kerít sort, a nemzet és a haladás összefüggéséről: „Kötelességünk előmozdítani a liberalizmust, és nem hanyagolni el nemzetiségünket, noha e két hitre bizottság érdekei olykor meghasonlanak, útjai keresztül vágják egymást, irányai különszakadnak. Kielégíteni az emberiséget és véreinket.”

Kemény ideológiának, eszméi kétségeinek és progresszív gondolatainak megjejtése során Sötér István kulcsfontosságúnak tartja a fenti mondatokat, és hangsúlyozza, hogy Kemény számára 1843-ban dilemmaként jelentkeznek a polgárosodás és a nemzetiség igényei, mert Kemény attól tart, hogy a demokrácia elvei, a pol-

gárosodás céljai nem valósíthatók meg hazánkban nemzeti érdekeink megsértése nélkül. Célját (kielégíteni az emberiséget és véreinket) csak a forradalmi eszme és cselekvés, Petőfi, Kossuth eszméje, cselekvése szolgálhatja, fűzi magyarázatul mind-ehhez Sötér István, Keménynél pedig a *kettős* cél tüstént kérdésessé is válik, s átalakul „emberség-magyarság” dilemmájává. „Ezek a meghasonlások, ezek a »keresztülvágott utak« égő bélyeget hagynak Kemény eszméin.” (*Kemény Zsigmond történelemszemlélete. Nemzet és haladás.*)

Az első fejezet utolsó része a megyei (municipalis) rendszer védelme és támasztása is egyszerre. Itt mondja el, hogy az önkény korlátozására létrehozott organizmus, belső korlátai miatt, maga is azt teszi, ami ellen létesült; csak látszólag teszi függővé magától a municipium, a törvényhozást; a követ és kapott utasítása sokszor kettősségben áll; a központi hatalom a nemzeti jólét kárára veszt hatékonyaságából; a municipalis rendszer katonailag alkalmatlan az erő kifejtésre, az ország egyébként is nehezen védhető sík jellege miatt. Ilyen és hasonló ellenvetések alapján vallja be, hogy nem bálványozza a megyei rendszert, de erősen rokonszenvez vele, főleg jövője miatt, mert a célszerű átalakulásra alkalmas. De félti ezt a szervezetet részben a kormány erőszakától, részben attól, hogy maga a nemzet veszti el bizodalmát iránta.

A második fejezetből megtudhatjuk, hogy miután letehetett a hírlapszerkesztés gondját, régi tervét válthatja valóra, „jókora halom vázlat és félig kész iratok között ülve”. Sőt megjelentek a királyi előadások is, s méltányolnia kell a kormány politikáját, mert nem nyúlt erősebb eszközökhöz a visszaélések megtorlására. A pozsonyi országgyűlésen a királyi előadások második pontja a megyei kicsapongások megszüntetésére szólította fel a törvényhozást, s Kemény sajnálja, hogy e kérdés váltja ki a legkisebb érdeklődést. Nyilvánvaló túlzással állítja, hogy az alkotmányos életre, az anyagi fejlődésre, a haladás ügyére a legnagyobb hatással a megyei visszaélések megszüntetése lenne. Végül megemlíti, hogy eredeti vázlatát követi, azaz most rátér a nevezetesebb javaslatok bírálatára. Már itt megjegyezhetjük, hogy a megvalósítás során eltér a tervétől, mert nem nézetekkel vitatkozik, csak Wesselényi nézeteivel, ennek bírálatára szenteli a második fejezet második pontját, tehát a fejezet egész hátralevő részét.

Kemény idézete szerint Wesselényi a visszaélések megszüntetésére két eszközt ajánl: egy általános törvénycikket és egy feliratot. A törvénycikket túl általánosnak tartja, a feliratot pedig annyira erélytelennek, hogy a végrehajtást semmi eszközzel nem ruházza fel, csak nagy felelősséggel terheli. Mert a kormánynak két lehetősége van a cselekvésre: a) a megyék hagyományos szervezetén át törekszik az országgyűlés által kivívott cél megvalósítására, b) más, erőszakos módszerhez folyamodik, például királyi biztos vagy katonaság kiküldetésével. Kemény ezt a második utat aggályosnak („minden aggodalmat fölfegyverkeztető”-nek) tartja, hiszen az a központi befolyást erősítené. Hangsúlyozott véleménye szerint nem a megyéknek, hanem az országgyűlésnek a feladata a visszaélések megszüntetése. A visszaélések pusztá megtorlása azonban nem elegendő, nyugtazza a lényegi felismerést Kemény, a köranyag kiirtására szervezeti változást kell végrehajtani, a qualification, a minősítésen kell gondolkodni, ami a nemesség választási és tanácskozási jogát biztosítja. Ezzel azután meg is ragadta a lényegi kérdést, „mely a dolgok fennálló rendjének színét lényegileg megváltoztatná”. A dolgok fennálló rendje és ennek megváltoztatása — a *Korteskedés* legfontosabb gondolatsorához vezet el szerzőjét.

A harmadik fejezet a korteskedés megszüntetésének legfőbb ellenszereként széles alapra helyezett alkotmányos reformtervet terjeszt elő. Kiindulópontja nem országos szervekre kidolgozott választási-szervezeti modell, csak a megyegyűlésekre érvényes: a tanácskozási és szavazati jogot vagyoni cenzushoz vagy iskolai végzettséghez köti. „E rendszernek két ékköve van: a census, melyet Európa minden alkotmányos álladalmi elfogadtak és az úgynevezett intelligencia osztályának vagyonkimutatás nélküli jogképessége, mely sehol elég figyelemre nem vétetik.” Benne rejlik természetesen e mikromodellben az országos érvényű választási rendszer elképzelése is, de

még inkább kibontakozik az általános érvényűség az e fejezetben kifejtett elvekből: 1. Az állam ügyeinek intézését a vagyoni helyzet és az intelligencia alapján kiválasztottakra kell bízni, elvetve az általános képviseleti rendszert, „az absztrakt többség uralkodását”, mivel az „általános közakarat bajnokainak elve” ellenkezik az állam végcéljával, a közboldogsággal. 2. A közboldogságot az anyagi és erkölcsi haladásban és a szellemi tökéletesedésben, tehát a kultúra útján lehet megközelíteni. 3. Meg kell különböztetni a „fő szerinti közakarat uralkodására” törekvőket és „a polgári társaság valóságos végcéljait” kifejező erőket, mert az első mögött a tömeg rejlik, amelyik mindig retrográd, sőt ha a pauperizmus (szegénység) mozgatja, a társadalmat fel is akarja forgatni, míg a másik, a polgári társaságot képviselő közvélemény, a műveltség hordozója. 4. Az absztrakt többség hívei elfelejtkeznek arról, hogy a tömeg könnyen megvesztegethető, könnyen befolyásolható, s így a hazug közakaratot fogja megtévesíteni, rossz vezérek kezében eszköz lesz és nem tényező. Kemény szerint „... egy nemzet nem igazgathatják másként jól, csak legfölvilágosultabb és legerényesebb polgárai által.” 5. A számszerű többség hívei a visszaélések megakadályozására kettős szavazatot javasolnak, s ezzel az eszközöket elveikkel hozzák ellentmondásba; mert a választók nagy csoportját így politikailag semmivé teszik, hasonlóan képviselőiket is, akik egyben monopóliumot kapnak a közügyek intézésére. 6. Zsarnokkény vagy fejetlenség származik a helyhatósági rendszerrel összekapcsolt kettős szavazati rendszerből. „Mi egyaránt rettegünk a fejetlenség szörnnyeitől és az alkotmány nélküli jólét csalóka kecsgetéseitől.” A szabadság és a nemzetegység egyaránt veszélybe kerülne, mert a föderalizmus „... egy gyöngye honból 52 árnyházat gyártana efemer élettel.”

Joggal tehetjük fel itt a kérdést, hogy a liberalizmus eszméit ennyi történelmi tapasztalattal, példával kifejtő Kemény miért nem talál jobb megoldást kora követelményeinek teljesítésére. A Kemény-naplót kiadó Benkó Samu, aki a *Korteskedésről* az egyik legkitűnőbb tanulmányt írta, így vélekedik: „Ahhoz azonban, hogy Kemény eltávoztathassa magától a liberális eszméket, vagy hátra, vagy előre, nagyot kellene lépnie. Hátra nem lép, mert nagyon is tisztában van a konzervatív eszmék és politika anakronizmusával, fejlődést tagadó történelmietlenségével. Előre viszont csakis a szocialista eszmék irányába léphetne, de nem ismervén fel a dolgozó tömegek történelemformáló szerepét, rettegve a forradalom katarzisztól, maga reteszeli el a kivezető kaput.” Mintha ebben a megfogalmazásban benne rejlene a nagy dilemma: lehet-e várni egy alapvetően polgári liberális eszmerendszerű politikustól, hogy eltávoztassa magától a liberális eszméket, vagy: lehetséges volt-e 1843—44-ben Magyarországon vagy Erdélyben, hogy az adott társadalmi viszonyok közepette a szocialista eszmék irányába továbblépjen egy burzsoá vagy burzsoá demokrata politikus? Szerintünk ez nem volt lehetséges.

„A munkások mozgalmairól és az utópista elvekről kialakuló hazai álláspontok között jelentős — tagadó — változat a reformkorban Kemény Zsigmond felfogása” — írja alapvető tanulmányában Pándi Pál (*Kemény Zsigmond a korai szocialista elméletről*, „Kisértetjárás” Magyarországon c. kötet). Műveiből, így a *Korteskedésből* is arra következtethetünk, hogy ismerte az utópista szocialisták írásait, eszméit, s írásaiban a munkásmozgalom elméleti-gyakorlati kérdéseinek a sokasága tűnik fel: munkabér, munkafelosztás (munkamegosztás), gyártulajdonos, osztályzat (osztály), kamatló tőke, demonstráció (sztrájk), munkások egylete stb. A tömegektől való félelem és az utópista szocializmus elvetése gondolatrendszerének azonban lényeges eleme volt. A tömeg politikai szerepének elutasítása, az általános választójog elvetése a magántulajdon védelmében, a pauperizmus veszélyeire való figyelmeztetés hasonlóan sarkpontjai nézeteinek, s tévedéseit nem menti az angol gyári munkások szinte szánakozó rajza sem.

A *Korteskedés* több keserűséget, mint örömet hozott szerzőjének. Az első füzetet a konzervatívok dicsérték, a megyei mindenhatóság támadóját látták benne. A második füzet jelentőségét az erdélyi ellenzék egyik vezetője az államélet boncolgató-

sában látta. A hazai ellenzék erősen támadta, Wesselényi is jól megszigdta érte. Széchenyi rokonszenvét azonban elnyerte, és az Akadémiáét, amely 1843. október 7-én elsősorban e röpiratért választotta meg levelező tagjának, és 1844-ben is akadémiai nagyjuttalomra ajánlotta.

A *Korteskedésnek* utólag ezt a címet adhatnánk: Forradalom előtt. Mert bár jó néhány év választja el a művet a nagy társadalmi változástól, megtalálható benne Kemény eszmerendszerének valamennyi fő eleme: a polgárosodás szükségességének és elkerülhetetlenségének a vallása; halványabban a polgárosodás és a nemzeti érdekek vélt összeütközésének a veszélyei; az elnyomott tömegek színrelépéséből következő forradalmi mozgalmak feltételezése. Kisebb súllyal a Habsburg-hatalomhoz való viszonyunknak a mérlegelése is szóba kerül a röpiratban, s e fő kérdések együttesen Keményből rossz közérzetet, szorongást, katasztrófavárást váltanak ki, „Kemény közérzete a vágató kocsi utasáéhoz hasonlít, aki minden fordulatnál a szakadékot lesi. Elkeseredetten vádolja a sorsot, amiért ilyen kegyetlen játékot űz a nemzettel” (*Sötér István idézett munkájában*). Fel akarjuk menteni Keményt a próféta látzatától is, nem fogadjuk el ekkori és a forradalom bukása utáni végzethitét, de érthetővé akarjuk tenni azt a közvetlen szemléleti-ideológiai kapcsolatot, ami a *Korteskedés* és a bukás után írt röpiratok között fennáll.

A *Korteskedés* legjelentősebb bírálói közül azokat idézzük meg, akik között egyszer aranylatai, máskor lényegi eltérések állnak fenn. Németh László a tragédiába zuhanó országga gondolva így látta 1940-ben a röpiratot: „A publicista államférfi azonban itt készül el. Ezeknek az éveknak a vizsgadarabjában, a *Korteskedés és ellenszerei*-ben, mely a szatmári ólombotos választásokhoz s a magyar bunkokrácia gondjaihoz az európai alkotmányos élet természetrajzát adja háttérül: már ott van az a mély s kissé fanyar realista vonás, amely Keményt 48 előtti kortársaitól jobban elválasztja, mint a 48 utániaktól” (*Előszó Móricz Zsigmond A rajongók kiadásához*). Erdei Ferenc 1942-ben szinte ma is érvényes pontossággal fogalmazott Keményről, nyilván a *Korteskedés* ismeretében is: „Széchenyi, Deák és Kemény Zsigmond egyformán tiszta lelkű vezéralakjai voltak a nagy kísérletnek, azonban ők aggodalmasan állottak a valóság talaján, és félve tekintettek a vakmerő követelések merevélyeire... Ők nem tudták úgy elrúgni magukat a tehetetlen valóságok talajáról, hogy szabadon szárnyalhassanak a szabadság birodalma felé, ők nem tudtak forradalmárok lenni. A szabadságmozgalom harcosává szegődött mind a három, politikus volt mind a három, tehát mindegyik a magyar társadalom átgyűrásán munkálkodott, azonban a vakmerőség tüze híján nehéz mozgású és töprenkedő reformpolitikát csináltak.” (*Erdei Ferenc: Kossuth Lajos azt üzenté c. tanulmánya.*) Pándi Pál több tanulmányt, és könyvének egész fejezetét fordította Keményre és a *Korteskedés* taglalására. Érvényes megállapításából idézzük: „Fejtegetéseiben fontos helye van a tömeg politikai szerepe elutasításának... a tervrajzában felvázolt diagnózisnak részletes kifejtése számos találó és fontos megállapítást tartalmaz.” Nemzet és haladás vélt konfliktusának a Sötér István által kifejtett gondolatához Pándi hozzát teszi: „...a magyar nacionalizmus keményi képlete azáltal volt hatékonyabb az elmúlt évszázadban a nacionalizmus ortodox-konzervatív változatánál, amivel különbözött attól. Hogy korszerű tájékozottságra épült.” (*Kisérteltjárás Magyarországon című kötetben*.) Sütő András így summázta véleményét: „A *Korteskedés* ellenszereiben — ha túlzott s rémlátó aggállyal is — a polgárosodás európai csúcsa felé mutat. A velejég rothadt ősi megerendszert veszi bonckés alá, s bár az előbbre jutás zátonyai között maga is megriad saját gondolataitól: megszólalását a feudális reakció gyújtogatásnak tekinti” (*Özvegy és leánya bevezető*).

Alkotáslélektanilag a szerkezeti — és helyenként gondolati — kuszsátságot, a homályos fogalmazásokba tévedő erőltetettséget, a befejezetlenséget csak azzal magyarázhatjuk, hogy a kor ismeretanyaga, politikai elmélete és tapasztalata 1843-ban még nem nyújtott elegendő alapot, biztonságot, tudásanyagot ahhoz, hogy a politikai, társadalmi élet egyetlen részjelenségének — a korteskedésnek — a vizsgálatával Kemény Zsigmond következetesen végigvezessen egy felülről végrehajtandó társa-

dalmi, alkotmányos reformtervet. Ez 1843-ban hazánkban megoldhatatlan feladatnak bizonyult, különösen, ha valaki, Keményhez hasonlóan — az angol és francia forradalmakon, változásokon iskolázva, tehát a feudális viszonyokból a polgári társadalomra való átmenet tapasztalatait feldolgozva — már rádöbbsent új történelmi erők „kísértetjárására” is, és olyan jelenségekre, amelyeknek tudományos feldolgozására csak az 1848 körüli és utáni években kerülhetett sor, az emberiség legnagyobb gondolkodóinak összegezésében. Vagyis: a Habsburg-birodalom állami, jogi, társadalmi, gazdasági függésében, a magyarországi feudális társadalmi viszonyok közepe nem juthatott el Kemény sem egy viszonylag tökéletes reformtervhez, a hazai viszonyok még nem voltak érettek erre. S ebből következik a *Korteskedésről* kialakított véleményünk: bár az erőfeszítés nagysága lenyűgöző, a gondolatok szárnyalása, az ismeretanyag gazdagsága őszinte elismerésre kész, eszmerendszerére azonban a töprengő reformpolitikai gondolkodás a jellemző, és ezért csak részben oldhatja meg vállalt feladatát. Mégis, Kemény 29 éves korában az elsők között kísérte meg látni és láttatni az átalakítandó magyar társadalmat, az ő gondolatrendszere a korabeli progresszió egyik lehetséges irányába mutatott.

